

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וזאת הברכה: פטור תלמידי חכמים ממיסים

בעקבות המצב הביטחוני השורר במדינת ישראל, נדרשת שמירה והגנה על ישובים רבים לשם שמירה על ביטחונם של התושבים. לשם כך נוסדה תקנת 'חוק הגנת הישובים' המסדירה את חובת השמירה על התושבים השותפים בנטל השמירה, הן באמצעות שמירה אישית והן באמצעות תשלום מס שמירה לשומרים שכירים. האם גם תלמידי חכמים חייבים להשתתף בשמירה ובתשלום עבורה?

בפרשת השבוע נאמר: "אף חֵבב עַמִּים כָּל קְדָשִׁי בְּיָדָךְ וְהֵם תָּכֹפוּ לְרַגְלָךְ וְשָׂא מִדְּבָרְתֶּיךָ"¹. משני חלקי הפסוק למדו חז"ל² שתלמידי חכמים פטורים מכל מיסי הציבור: "אמר משה לפני הקב"ה, ריבונו של עולם, אפילו בשעה שאתה מחבב עמים, כל קדושי יהיו בידך", כלומר גם כאשר ישראל נמסרו בידי גויים המטילים עליהם מיסים, מכל-מקום אין התלמיד חכם חייב בכך כי הוא ביד הקב"ה³. ומהחלק השני של הפסוק, 'והם תכפו לרגלך' ו'ש'א מִדְּבָרְתֶּיךָ' למד רב יוסף: "אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה, ישא מדברותיך לישא וליתן בדברותיו של מקום"⁴, היינו שלא רק תלמידי החכמים הקבועים במקומם פטורים ממיסים אלא גם אלו ההולכים ללמוד במקום אחר⁵, או כיון שהם לא קבועים במקומם אינם חלק מבני העיר לתשלום מיסים⁶. בגמרא⁷ מובא פטור נוסף ממנו פטורים תלמידי חכמים, מס שמירת העיר, משום שהם אינם צריכים שמירה שכן התורה משמרת אותם⁸. לעומת מיסים אלו מהם פטורים תלמידי חכמים, הגמרא⁹ מחייבת אותם לשלם עבור תיקוני הדרכים⁹ וחפירת בור המים¹⁰. מה ההבדל בין סוגי המיסים?

כדי לענות על שאלה זו, עלינו לדון מהי סיבת החיוב בתשלום מיסים עבור כל הציבור?

סיבת חיוב תשלומי מיסים

מסמכותה של הקהילה לכפות את חבריה על תשלום מיסים, ויש לכך שתי סיבות שונות. הסיבה הראשונה היא, משום התועלת וההנאה שיש לחברי הקהילה משירותיה בהם הם משתמשים ונהנים¹¹. לפי הבנה זו, אם אין לאחד מחברי הקהילה תועלת בשירותיה הוא אינו חייב להשתתף בתשלום, כפי שכתב הרב יהודה מינץ¹² אודות נשים זקנות שאינן רוצות לשלם מס על המקווה כי אינן זקוקות לו עוד, וכדברי הרב משה אלשיך¹³ שתלמיד חכם המתגורר בעיר אינו צריך לשלם את מס הרב כי הוא אינו זקוק לו.

אך יתכן והסיבה לחיוב מיסים בקהילה אינה משום התועלת משירותי הקהילה, אלא מעצם השותפות ההדדית שבין כל חבריה¹⁴. לפיכך, גם אם אחד מהם אינו משתמש בשירותי הקהילה יוטלו עליו חובות התשלום משום שהוא חלק

¹ דברים (לג, ג).

² בבא בתרא (ח ע"א).

³ ראו כן גם: מדרש (דברים רבה, פרשת וזאת הברכה ד"ה ואתה מרבבות); רשב"ץ (מגן אבות, פ"ג מ"ה).

⁴ על היחס ההלכתי בין שני מקורות אלו, ראו: יד המלך (הלי' תלמוד תורה פ"ו ה"י).

⁵ תורה תמימה (דברים לג, ג ד"ה הערה יב).

⁶ מהרש"א (בבא בתרא ח ע"א חידושי אגדות ד"ה תכו).

⁷ בבא בתרא (ז ע"ב).

⁸ רש"י (בבא מציעא קח ע"א ד"ה לא).

⁹ תוספות (בבא בתרא ח ע"א ד"ה כריא) בשם רבינו חננאל; יד רמ"ה (שם אות עט); רי"ף (שם ה ע"א מדפי הרי"ף); שולחן ערוך (חומ"מ סימן קסג סעיף ד).

¹⁰ רש"י (בבא בתרא ח ע"א ד"ה לכריא); רבינו גרשום (שם ד"ה לכריא); רי"ד (שם ד"ה אמר רב); שולחן ערוך (יו"ד סימן רמג סעיף ב).

¹¹ ראו: בבא בתרא (פ"א מ"ד); רע"ב (שם ד"ה מגלגלין); רמב"ם (הלי' שכנים פ"ה ה"א).

¹² שו"ת מהר"י מינץ (סימן ז).

¹³ שו"ת מהר"ם אלשיך (סימן נב).

¹⁴ ראו: בבא בתרא (פ"א מ"ה); חזון יחזקאל (בבא בתרא פ"ב ה"ו חידושים ד"ה אך לכאורה).

רעיון בפרשה

תנאל אוירבך

מהכלל, כפי שפסק הרמ"א: "כל צרכי העיר, אע"פ שמקצתן אינן צריכין, כגון... מקווה וכדומה, אפילו הכי צריכין ליתן חלקן",¹⁵ וכנימוקו של החתם סופר: "כיון שבני הקהילה דין שותפים יש להם".¹⁶

כעת נשוב לסוגי המיסים המוטלים על תלמידי חכמים. כפי שראינו, הם פטורים מתשלום מס שמירת העיר משום שאינם צריכים שמירה שכן התורה משמרת אותם, אך הם חייבים לשלם עבור תיקוני הדרכים וחפירת בור המים. הבחנה זו בין סוגי המיסים מאששת את ההבנה שהסיבה לחיוב מיסים על הציבור היא מחמת התועלת וההנאה, ולכן כשיש לתלמידי חכמים הנאה משירותי הקהילה, כתיקון הדרך ובור המים בהם הם משתמשים אז הם חייבים בתשלום זה,¹⁷ אך הם פטורים מתשלום עבור שמירת העיר משום שאין להם תועלת בשמירה כי התורה משמרת אותם.¹⁸

אבל אם חיוב תשלום מיסים נובע מכוח השותפות הציבורית, וכל אחד מהציבור חייב בתשלום גם אם הוא לא מפקח תועלת והנאה, יש להבין מהי הסיבה שתלמידי חכמים פטורים ממס השמירה, הרי אמנם התורה משמרת אותם אבל הם חלק מהקהילה?

הרב משה סופר¹⁹ הסביר שהצורך בשמירת העיר נובע מהפורענות הבאה עלינו מכורח המציאות בגלות, אז היו היהודים בין הגויים והיו זקוקים לשמירה. וכיון שהגלות מארץ ישראל באה בעקבות העדר לימוד תורה, נמצא שחיוב השמירה בגלות אינו קשור כלל לתלמידי החכמים שלא בגללם גלינו מארצנו, ולכן בעניין זה הם לא שותפים. הסבר נוסף לסיבת פטור תלמידי חכמים ממס השמירה, כתב הרב אברהם סכנדרי²⁰ שהם אכן חייבים בתשלום השמירה משום שותפותם בקהילה, אך הקהילה נוהגת בהם כבוד התורה ופוטרת אותם מתשלום.²¹ בכך, בשונה מדברי החתם סופר שתלמידי חכמים לא חייבים כלל בשמירה משום שאינם שותפים לעניין זה, הרי שמדברים אלו עולה שהם חייבים מכוח השותפות הציבורית אלא שהציבור נוהג בהם כבוד ופוטרת אותם מהתשלום.²²

חיוב תלמידי חכמים בשמירה

אולם, החתם סופר¹⁹ ממשיך, שאמנם תלמידי חכמים פטורים ממס השמירה הנובע מחמת הגלות שעל היהודים לשמור עצמם מפרעות הגויים, אך בצרכים ביטחוניים בסיסיים הנוהגים בכל המלכויות יש לחייב גם תלמידי חכמים. לדבריו, הראיה לכך היא מחיוב מחצית השקל בו חייבים גם תלמידי חכמים, אף שחלק מהשימוש במחצית השקל היה לצרכי חומת העיר ירושלים,²³ שכן השמירה בחומת ירושלים אינה נובעת מסיבת הגלות אלא כך הוא נוהל הגנת העיר והמדינה וגם תלמידי חכמים חייבים במס זה. לאור דבריו נראה שיש מקום לחייב תלמידי חכמים במס שמירה הנוהג כיום בישובים רבים במדינת ישראל.

סיבה נוספת לחיוב תלמידי חכמים בשמירה מצויה בדברי הרדב"ז²⁴ שהתבקש לגשר בסכסוך שפרץ בין תושבי העיר ירושלים, אז התגלה וויכוח בין תושבי העיר. בעלי הבתים טענו שהם כורעים תחת נטל ההוצאות הכלכליות של השמירה ואינם יכולים עוד לממן את השמירה. לעומתם, תלמידי החכמים בעיר טענו שיש צורך בשמירה ועל בעלי

¹⁵ רמ"א (ח"מ סימן קסג סעיף ג).

¹⁶ שו"ת חתם סופר (או"ח סימן קצג). כ"כ: שו"ת מהר"ם שיק (ח"מ סימן יט).

¹⁷ ראו: רש"י (בבא בתרא ח ע"א ד"ה אפילו); מאירי (שם ד"ה כל); נימוקי יוסף (שם ה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה לכריא); שולחן ערוך (יו"ד סימן רמג סעיף ב) שהוסיף לחייב תלמידי חכמים בכל יכיוצא בהם, וכתב בשו"ת דרכי נועם (ח"מ סימן נו) שהכוונה לכל הדברים שיש להם תועלת והנאה.

¹⁸ שו"ת מהר"ם אלשיך (סימן נב).

¹⁹ חתם סופר (בבא בתרא ח ע"א ד"ה מנדה). ראו גם: הרב אברהם סכנדרי (בתוך: שו"ת דרכי נועם, ח"מ סימן נז).

²⁰ בתוך: שו"ת דרכי נועם (ח"מ סימן נז).

²¹ ראו: רמב"ם (פיהמ"ש אבות פ"ד מ"ו; הל' תלמוד תורה פ"ו ה"י); שו"ת שרידי אש (ח"א סימן קלח אות ו).

²² יד רמ"ה (בבא בתרא ח ע"א ד"ה נקטינן השתא). ראו גם: חזו"א (ח"מ בבא בתרא סימן ה ס"ק יח); דברות משה (בבא בתרא ח"א פ"א הערה לח עמוד קמא).

²³ מרדכי (בבא בתרא פרק השותפין רמז תעה). על ראייה זו, ראו: שו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן דש אות טו); שו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן צו אות א).

²⁴ שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תשנב). אך השו"ת דברות משה (בבא בתרא ח"א פ"א הערה לח עמוד קמא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הבתים להמשיך ולשלם על השמירה. הרדב"ז פסק שהסיבה שתלמידי חכמים פטורים ממס השמירה היא משום שהתורה משמרת אותם, אך כיון שכאן הם גילו דעתם שגם הם צריכים שמירה ולא סמכו על שמירת התורה, הרי שגם הם חייבים לשלם את מס השמירה. זאת ועוד, כתב הרב יוסף שלום אלישיב²⁵ שתלמידי חכמים פטורים ממס השמירה כל עוד הסכנה לא הגיעה, אז התורה שלהם מגינה שלא תגיע הפורענות. אבל במקום בו כבר הגיעה הסכנה, כגון גנבים שפרצו לדירות בעיר וכדומה, גם תלמידי חכמים חייבים במס השמירה. לאור דברים אלו, יתכן ויש לפטור תלמידי חכמים מפעולות שמירה שיש בהן פגיעה בכבוד התורה, אך מכל-מקום לחייבם בתשלום עבור שמירה על הגנת הישובים.²⁶

תשלום מיסים במדינת ישראל

עד עתה עסקנו במיסי השמירה, אך כפי שפתחנו מהפסוק בפרשת השבוע למדו חז"ל שיש לפטור תלמידי חכמים מכל מיסי הציבור. והדבר דורש ביאור רב ביישום פטור זה במדינת ישראל, הלא חברה החפצה בקיומה החומרי עליה להשית מס על חבריה כדי שימלאו את קופת הציבור לטובת הציבור, ואם נתח גדול מהאוכלוסייה²⁷ לא ישלם את מיסי הציבור אז הדבר ישפיע על כושר הפעולה של המדינה לקיומה והתפתחותה.²⁸ אמנם יש שכתבו שגם כיום במדינת ישראל יש לפטור תלמידי חכמים ממיסים כלליים,²⁹ אך כתב הרב משה שטרנבוך³⁰ שהגמרא שפטרה תלמידי חכמים ממיסי המלכות עוסקת בזמן שהמלך היה משלשל את הכסף לכיסו ולצרכיו האישיים, אך במדינת ישראל משמש הכסף לטובת התושבים בשיפור ופיתוח המערכות במדינה, שגם תלמידי החכמים נהנים מהם, וזו הסיבה לחייבם בתשלומי מיסים במדינת ישראל, מכוח התועלת וההנאה המגיעה להם.

זאת ועוד, חובת תשלום מיסים תלויה במנהג המקום והקהילה שבסמכותה להטיל מיסים על חבריה,³¹ ולכן אם מנהג המקום לחייב גם את תלמידי החכמים אז הם חייבים למרות הפטור שניתן להם בדברי חז"ל.³² לפיכך, תשלומי מיסים במדינת ישראל כוללים את כל פלחי האוכלוסייה, גם את תלמידי החכמים.²⁸

²⁵ בתוך: חשוקי חמד (בבא מציעא קח ע"א).

²⁶ ראו: שו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן צו). אך ראו: שו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג יו"ד סימן יח-כ) שפטרם לחלוטין.

²⁷ יש הסוברים שכדי להיפטר ממיסי הציבור צריך להיות 'תורתו אומנותו' לגמרי, ראו: ספר חסידים (סימן תתרט); מאירי (בבא בתרא ח ע"א ד"ה מסים). אך רוב הפוסקים סוברים שמשפיק שרוב עיסוקו בתורה ומקצת עיסוקו במסחר, ראו: רמ"ה (בתוך: אור צדיקים, סימן רמח); רא"ש (בבא בתרא פ"א סימן כו); שו"ת הרא"ש, כלל טו סימן ח); רמב"ן (בבא בתרא ח ע"א ד"ה זו מנת); נימוקי יוסף (שם ה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה בלו); טור (יו"ד סימן רמג); שולחן ערוך (יו"ד סימן רמג סעיף ב); שו"ת מהרי"ט (ח"ו"מ סימן נט); ש"ך (ח"ו"מ סי' קסג ס"ק יד); שו"ת מהרשד"ם (ח"ו"מ סימן ששא). הרמ"א (יו"ד סימן רמג סעיף ב) כתב שיהיה מוחזק לתלמיד חכם; שו"ת תרומת הדשן (סימן שמא) כתב שאף מוחזק אינו צריך לעניין זה.

²⁸ ראו: הרב כתריאל טכורש 'מערכת המסים לאור התורה', בצומת התורה והמדינה ח"ב עמוד 287.

²⁹ שו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סימן כה); שו"ת יביע אומר (ח"ז ח"ו"מ סימן י אות ח).

³⁰ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן שיט). כ"כ: הרב כתריאל טכורש 'מערכת המסים לאור התורה', בצומת התורה והמדינה ח"ב עמוד 287.

³¹ ראו: שו"ת הרשב"א (ח"ג סימן תיב); ח"ד סימן רס; ח"ה סימן רע); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג, סימן קו); שם סימן תתקצה).

³² שו"ת תרומת הדשן (סימן שמב); רמ"א (יו"ד סימן רמג סעיף ב); שו"ת מבי"ט (ח"ב סימן כה); שו"ת מהרי"ט (ח"ו"מ סימן נט); שו"ת ציץ אליעזר (ח"ב סימן כה אות ו); שו"ת שרידי אש (ח"א סימן קלח אות ט-ז).